

Piotr Rossa

Apologia Kościoła w dzisiejszej Europie Środkowo-Wschodniej : zarys problematyki

Biblioteka Teologii Fundamentalnej 7, 117-138

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Piotr Rossa

Apologia Kościoła w dzisiejszej Europie Środkowo-Wschodniej. Zarys problematyki

Kilka uwag wstępnych

Apologia to uzasadnianie i obrona przed krytyką¹. Charakterystyczną cechą apologii chrześcijańskiej jest – obok jej podstawowych obronno-uzasadniających zadań – dawanie świadectwa chrześcijańskiego, które jest ukazywaniem w życiu wiary w Jezusa Chrystusa². Taki kształt – obrony, uzasadniania wiary i świadczenia o niej – przybierała twórczość greckich pisarzy chrześcijańskich w pierwszych wiekach po Chrystusie³. Zadaniem ich była obrona Jezusa Chrystusa przed zarzutami hellenistów i środowisk judaistycznych. Twórczość tych pisarzy była tak charakterystyczna, iż z czasem nazwano ich w Kościele apologetami. Spośród nich szczególnie uznaniem obdarzano św. Justyna⁴.

Przez wieki historii ciągle pojawiały się przed chrześcijaństwem wyzwania do obrony, wyjaśniania i świadczenia o wierze. Apologia chrześcijańska dotyczyła zarówno prawd wiary, jak i przestrzeni, w której wiara ta

¹ Gr. *apologia* – mowa obrończa; *apologeisthai* – usprawiedliwiać siebie lub kogoś, bronić się. Apologię przyjmowały najczęściej formy mowy, listu, dialogu, opowiadania lub traktatu. Por. Z. Falczyński, *Apologia*, w: LTF, s. 85–87.

² Por. K. Kaucha, *Apologia chrześcijaństwa*, w: LTF, s. 87–92.

³ Chrześcijańskie pisma apologetyczne ukazywały się oczywiście zarówno w środowisku greckojęzycznym, jak i łacińskojęzycznym. Por. M. Szram, *Apologeci wczesnochrześcijańscy*, w: LTF, s. 71–78.

⁴ M. Szram, *Apologeci wczesnochrześcijańscy*, w: LTF, s. 72.

była przeżywana – wspólnoty Kościoła. Wiek XX chrześcijaństwa został naznaczony szczególnie intensywnym świadectwem Kościoła – zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej – wobec wyzwań, jakimi stały się dwie wojny światowe, rządy o charakterze totalitarnym, czas przemian w latach 1989–1991, a obecnie trwanie w zjednoczonej Europie, która nie zawsze chce pamiętać o swoich chrześcijańskich fundamentach.

Europę Środkowo-Wschodnią określa się często jako obszar znajdujący się pomiędzy Niemcami a Rosją. W zbiciu tych określeń – „Europa Środkowa” i „Europa Wschodnia” – wybrzmiewają dwa wymiary: geograficzny i polityczny. Biorąc pod uwagę długie dziesięciolecie XX w., granicę Europy Środkowo-Wschodniej wyznaczała przynależność do bloku radzieckiego. Po rozpadzie ZSRR przyjmuje się także przynależność do tego regionu państw bałtyckich, Białorusi i Ukrainy. Obok stosunkowo oczywistej przynależności do tej grupy takich państw jak Polska, Czechy, Słowacja i Węgry, zalicza się do nich także organizmy państwowe powstałe z byłej Jugosławii (Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Macedonia), a niekiedy też pozostałe kraje bałkańskie (Albania, Bułgaria, Rumunia). Grupa ekspertów Organizacji Narodów Zjednoczonych w 2006 r. zaproponowała kilka najważniejszych kulturowych kryteriów wyróżnienia regionu „Europa Środkowa”. Wymieniano wśród nich synchroniczną lub diachroniczną obecność katolicyzmu i protestantyzmu, podczas gdy prawosławie i islam odgrywały jedynie marginalną rolę; podkreślano także stosunkowo wczesny rozwój miast i mieszczaństwa, tradycje lokalnej i regionalnej samorządności, polityczną i gospodarczą orientację na kontynent europejski (a nie na obszary zamorskie), a także charakterystyczne uprzemysłowienie⁵.

Bardzo szeroki kontekst historyczno-polityczny tego regionu w XX w. prowadzi do dokonania wybiórczego potraktowania problemu. W tak pełnej przemian współczesności, z racji różnorodności państw, narodów i kultur tworzących region środkowo-wschodni Europy, niełatwe jest też

⁵ Określenie „Europa Środkowo-Wschodnia” stało się bardziej popularne od lat 80. XX w., gdy trzech intelektualistów z tego regionu: Czesław Miłosz, Milan Kundera i Istvan Bibó zaczęli używać go jako przeciwwagi dla terminu „Europa Wschodnia”.

dostrzeżenie wszystkich lokalnych elementów życia Kościoła. Przyjęto zatem wariant bardziej teologiczny niż geograficzno-historyczny ujęcia problematyki. Praca ta akcentuje dzieje Polski i najbliższego rejonu. Wiele idei zostało zaczerpniętych z nauczania Karola Wojtyły – papieża Jana Pawła II.

1. Idea europejskości

Współczesna Europa stanowi bardzo skomplikowaną rzeczywistość, na którą składa się wielość kulturowa, językowa i narodowa. Pod względem geograficznym kontynent ten stanowi fragment większej całości, będąc jej zachodnim krańcem. Z racji niezwykle skomplikowanych dziejów, niniejsze rozważania zostaną ograniczone do wskazania korzeni Europy: greckich, rzymskich i judeochrześcijańskich⁶.

Zwykło się zauważać, że źródła europejskiej tradycji filozoficznej tkwią w kulturze greckiej. Nie tylko filozofia, ale i astronomia, medycyna, a także historiografia polityczna miały swój niezwykle rozkwit na półwyspie greckim od VIII do VI w. przed Chr. i wywarły mocny i trwający aż po dzień dzisiejszy wpływ na naszą kulturę⁷.

Inny jest wkład we współczesną kulturę europejską starożytnego Rzymu, który przekazał Europie przemyślane i ujmujące swym systemem prawo oraz ideę imperium rozumianego jako terytorium ograniczone wyznaczonymi granicami. Należy podkreślić także rolę języka łacińskiego. Jego znajomość – z racji szczególnego rozwinięcia pod względem gramatycznym – przyczyniła się w ogromnym stopniu do jasności myślenia. Z tego powodu przez wiele wieków łacina była językiem powszechnie stosowanym. Warto zauważyć, że dała ona także podwaliny pod wiele języków narodowych⁸.

Judeochrześcijaństwo przekazało z kolei monoteizm, a wiara w jednego Boga konsekwentnie odmitologizowywała świat przyrody, pełniąc odąd stały impuls oświeceniowy, umożliwiający powstanie nowożytnej

⁶ A. Gieysztor, *Idea Europy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, Lublin 1995, t. IV, k. 1313–1314.

⁷ N. Lobkowicz, *Czas kryzysu, czas przełomu*, Kraków 1996, s. 6 nn.

⁸ Tamże, s. 8 nn.

nauki i techniki⁹. Spory trynitarne i chrystologiczne nie tylko świadczyły o poszukiwaniach adekwatnego wyrazu prawdy teologicznej, ale przyczyniły się także do zwrócenia uwagi na człowieka w jego osobowej godności. Wątek dialogu człowieka z Bogiem, zauważenie indywidualnej osoby i jej nadziei na życie wieczne, ukazały, że każdy człowiek istnieje na obraz i podobieństwo Boga. Rozpoznanie Boga w Trójcy Osób i cała historia zbawienia pokazały – i pokazują do dzisiaj – jak bliska jest więź pomiędzy Bogiem (rozumianym jako Stwórca i Zbawiciel) a człowiekiem (zanurzonym w historii). Rozumiejąc rolę chrześcijaństwa u podstaw Europy, nie można pominąć jej szczególnie integracyjnej funkcji wobec wcześniejszych kultur. Pojawienie się chrześcijaństwa w Europie sprawiło, że podążając od jej krańca północnego do południowego, od wschodniego do zachodniego, napotykało się wszędzie te same znaki krzyża, figury i obrazy Jezusa Chrystusa czy też Marii, Matki Bożej. Przez całe wieki doświadczali tego pielgrzymi podążający wiodącym przez Europę szlakiem do Santiago de Compostela czy ludzie zajmujący się wymianą towarów, napotykając taki sam układ miast na całym kontynencie. Byli to także wykładowcy i studenci przemieszczający się pomiędzy europejskimi uniwersytetami. Każdy czuł się w Europie jak we własnym domu. Stanowiła ona tak uniwersalną „przestrzeń”, że była gotowa dzielić się tą uniwersalnością na sposób misyjny z całym światem¹⁰.

Łączność wszystkich tych czynników podkreślał Jan Paweł II w całym swoim nauczaniu. Jak zauważył K. Kaucha: „O genezie Starego Kontynentu Jan Paweł II mówił zarówno w aspekcie procesów kulturowych, jak i zdarzeń natury politycznej i społecznej, które to wymiary starał się

⁹ Taką perspektywę rozwijają, idąc za myślą dotyczącą idei europejskości papieża Jana Pawła II, kardynałowie Kasper i Erdo. Perspektywy te były prezentowane podczas kongresów dotyczących stanu Europy Środkowo-Wschodniej po okresie totalitaryzmów, a także idei integracyjnych Europy organizowanych w Krakowie w latach 1991 i 1992 oraz w 1997 r. Teksty zostały opublikowane w następujących pozycjach: *The Future of Religion. East and West*, red. I. Borowik, P. Jabłoński, Kraków 1997; *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*, red. I. Borowik, G. Babiński, Kraków 1997; *Church – State Relations in Central and Eastern Europe*, red. I. Borowik, Kraków 1999. Podobne kongresy miały miejsce m.in. w 1999 r. w Budapeszcie i w 2001 r. w Zagrzebiu.

¹⁰ N. Lobkowicz, *Czas kryzysu, czas przelomu*, s. 9 nn.

łączyć w całość. Według niego początki kontynentu sięgały kultury greckiej, rzymskiej, celtyckiej, germańskiej, słowiańskiej i innych, a także były uwarunkowane okolicznościami politycznymi i gospodarczymi. Jednakże czynnikiem najbardziej decydującym o zaistnieniu i kształcie Europy było – jego zdaniem – pojawienie się w świecie chrześcijaństwa oraz przybycie Kościoła na ten obszar, w czym z resztą można zauważyć interwencję Bożą (por. Dz 16, 9)¹¹.

Trudno nie zauważyć, że chrześcijaństwo wyniosło wartości duchowe ponad wartości ziemskie i to połączenie stanowiło – i stanowi – podstawę dziedzictwa europejskiego. Odgrywały w nim szczególną rolę poszczególne osoby – błogosławieni i święci – jako przedstawiciele chrześcijan przemieniających kontynent europejski. Kobiety i mężczyźni, którzy żyli w sposób szczególnie pełny Ewangelią, stali u początków europejskiego humanizmu. W kontekście ich życia i działalności kształtowały się prawa społeczne, narodowe i państwowe, które w znaczącym stopniu odnosiły się do porządku duchowego (stojącego u podstaw poszanowania człowieka). W. Szukalski badając myśl papieża Jana Pawła II, zauważa, że „(...) wizja człowieka z poszanowaniem jego praw i jego wolności stanowi wręcz czynnik wyróżniający kontynent europejski w wymiarze uniwersalistycznym, a w porządku kontynentu stanowi jeden z pierwszych – o ile nie najważniejszy – czynnik uniwersalizujący Europę”¹².

Mówiąc o historii Europy i europejskości, nie można więc pominąć ani całej starożytnej kultury, ani chrześcijaństwa. I grecka filozofia, i rzymskie prawo, i fakt przyjęcia przez poszczególnych władców i społeczności narodowe chrześcijaństwa stały u początku jedności Europy z całym jej humanizmem.

¹¹ K. Kaucha, *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*, Lublin 2008, s. 27.

¹² W. Szukalski, *Prawo do wolności religijnej a misja Kościoła w świecie współczesnym w nauczaniu Jana Pawła II*, Poznań 2010, s. 305.

2. Europa Środkowo-Wschodnia w XX i początkach XXI w. – przybliżenie historyczne¹³

Europa XX w. została dotknięta już u samego początku stulecia I wojną światową (1914–1918), która przyniosła zniszczenia i straty na skalę dotychczas nieznaną. W rezultacie tej wojny wiele zmieniło się na europejskiej mapie. W miejscu dotychczasowych olbrzymich imperiów – powiększonych często o podbite państwa sąsiednie – nastąpiły gwałtowne przemiany; Polska i Litwa odzyskały niepodległość, Łotwa, Estonia i Finlandia uzyskały państwowość, nowy kształt terytorialny otrzymały Austria, Czechosłowacja, Jugosławia, Rumunia i Węgry¹⁴.

Nie można w tym miejscu pominąć sytuacji państw sąsiednich Europy Środkowo-Wschodniej. Na wschód od tych terytoriów, na terenie dawnego Imperium Rosyjskiego, po 1917 r. przejęli i utrwaliли swoją władzę bolszewicy komuniści. Dokonywano tam wówczas olbrzymich przesiedleń ludności, wykorzystywano uwięzionych do przymusowych prac, wiele osób traciło wolność i życie¹⁵. Nad wszystkimi dziedzinami życia czuwał aparat policyjny. W ramach przyjętej ideologii państwo radzieckie prowadziło planową ateizację społeczeństwa, zdecydowanie zwalczając religię¹⁶. Duchowieństwo i osoby świeckie zaangażowane w życie kościelne – prawosławnych, katolików, protestantów – karano śmiercią, zsyłano do obozów, niszczone i zamykano obiekty sakralne, ograniczano kult, działalność stowarzyszeń i organizacji chrześcijańskich¹⁷.

¹³ Najważniejszą bibliografię dotyczącą dziejów Europy podaje Z. Sułowski, *Europa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, k. 1313.

¹⁴ Por. T. Gadacz, B. Milerski, *Europa*, w: *Encyklopedia PWN Religia*, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2001, t. III, s. 468 nn.

¹⁵ Symbolicznym znakiem braku poszanowania dla człowieka jest doprowadzenie do tzw. „Wielkiego Głodu” na Ukrainie.

¹⁶ Por. *Świadectwo Kościoła Katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-wschodniej KUL 11–15 sierpnia 1991*, red. J. Nagórny, Lublin 1994; *Męczennicy XX wieku*, red. L. Balter, Kolekcja „Communio” 14, Ołtarzew 2001; *Męczeństwo. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. Sz. Drzyżdzyk, Kraków 2012.

¹⁷ Z racji charakteru policyjnego państwa w bardzo ograniczonym stopniu docierały do tamtejszego Kościoła treści nauczania Piusa XII odnośnie do światopoglądu materialistycznego i potępiające komunizm.

Kryzys gospodarczy, który dotknął cały kontynent europejski w latach 1929–1933, wzmocnił przejawiające się coraz bardziej nurty totalitarne. Na zachód od Europy Środkowo-Wschodniej powstawały i rozwijały się ruchy faszystowskie. Po dojściu do władzy Hitlera w 1933 r. Niemcy konsekwentnie dążyły do hegemonii nad światem. Niezdecydowanie państw europejskich wobec coraz bardziej zaborczej polityki Niemiec przybliżyło wybuch kolejnego konfliktu zbrojnego. W 1937 r. papież Pius XI ogłosił encyklikę *Mit brennender Sorge*, w której potępił ubóstwianie państwa kosztem praw człowieka, wskazał pogańskie inspiracje ideologii nazizmu i nieludzkie praktyki rasistowskie.

II wojna światowa (1939–1945) spustoszyła na nowo kontynent europejski¹⁸. W wyniku działań wojennych ginęli zarówno żołnierze, jak i ludność cywilna wielkich miast i małych miejscowości. Śmierć była więc obecna nie tylko na frontach, ale i w obozach koncentracyjnych oraz innych miejscach zagłady. W 1941 r., pośród setek tysięcy więźniów niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, życie za współwięźnia oddał o. Maksymilian Maria Kolbe. W 1942 r. zginęła tamże śmiercią męczeńską s. Teresa Benedykta od Krzyża (Edyta Stein). W 1943 r. w obozie w Dachau śmierć poniósł biskup Michał Kozal. W ramach eksterminacji ginęły miliony ludzi, wręcz całe narody (Romowie, Żydzi)¹⁹. Pośród okropności wojny wielu zachowało wiarę i człowieczeństwo, stanowiąc jakby prześwity Światła pośród ciemności, jakie ogarnęły ludzkość w tym czasie²⁰. Zdobycie Berlina w 1945 r. zakończyło II wojnę światową, ale nowy porządek teherańsko-jałtański-poczdamski, narzucony kontynentowi, nie zjednoczył Europy.

Przyjęty przez państwa koalicji antyhitlerowskiej kształt życia powojennego podzielił Europę na dwa wielkie bloki polityczno-militarno-gospodarcze.

¹⁸ Por. N. Davies, *Europa*, Kraków 2006. Autor zawiera ten okres dziejów Europy, poszerzając go o I wojnę światową i światowy horyzont ówczesnych konfliktów zbrojnych, w rozdziale *Tenebrae*.

¹⁹ Por. *Perspektywy teologii po Auschwitz*, red. M. Desaelers, Kraków–Oświęcim–Lublin 2010.

²⁰ Por. H. Seweryniak, *Teologia po Auschwitz – perspektywa polska*, w: *Perspektywy teologii po Auschwitz*, s. 73–103.

Nastąpiło przesunięcie wielu granic państw narodowych, wskutek czego doszło do migracji wielkich grup ludności, a to z kolei zmieniło stan etniczny i religijny w poszczególnych państwach. Zarówno zachodnia, jak i środkowo-wschodnia część kontynentu z różnym dynamizmem podniosły się ze zniszczeń wojennych. Lata powojenne były okresem, w którym dokonano niezwykle mocnej industrializacji środkowo-wschodniej Europy, wpływając tym także na migracje wewnątrz poszczególnych krajów²¹.

W ramach przyjętej dwubiegunowości Europy jej część środkowo-wschodnia dostała się w orbitę wpływów Związku Radzieckiego. Wymuszono zmianę rządów we wszystkich państwach tej części Europy, niszcząc przeciwników politycznych i oddając władzę partiom o orientacji lewicowej. Konsekwentnie do sytuacji wyznaniowej po rewolucji październikowej na terytorium ZSRR także w państwach Europy Środkowo-Wschodniej dochodziło do prześladowań Kościoła i ograniczania praw osób wierzących²². Czyniono to także przy okazji powojennej odbudowy krajów, próbując budować „nowe” bezreligijne społeczeństwo (np. Nowa Huta k. Krakowa)²³. W zależności od warunków lokalnych i czasu, prześladowania Kościoła przybierały zróżnicowany stopień nasilenia. Postaciami symbolicznymi oporu Kościoła wobec prześladowań stały się osoby prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Węgier kardynała J. Mindszenty’ego, kardynała J. Slipyja, kardynała M. Vlka czy też biskupa V. Hopko i ks. J. Popiełuszki²⁴. Większość dziesięcioleci powojennych XX w. wymagała

²¹ Por. Z. Pawłowicz, *Kościół i państwo w PRL 1944–1989*, Gdańsk 2004.

²² Szczególną rolę w zapisie świadectwa męczenników XX w. na terenie Europy Środkowo-Wschodniej i na terenie ówczesnego ZSRR ma Katolicki Uniwersytet Lubelski. Należy przywołać w tym miejscu kongres poświęcony tej tematyce, który odbył się w 1991 r. w Lublinie. Jego uczestnicy mogli spotkać się na jego zakończenie z Ojcem Świętym Janem Pawłem II, przebywającym na Jasnej Górze w Częstochowie z okazji Świątowych Dni Młodzieży. Zapis kongresu odnaleźć można w: *Świadectwo Kościoła Katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-wschodniej KUL 11–15 sierpnia 1991*, red. J. Nagórny, Lublin 1994.

²³ Por. Z. Pawłowicz, *Kościół i państwo w PRL 1944–1989*.

²⁴ Historycznie ujętą problematykę prześladowań w poszczególnych państwach można odnaleźć w opracowaniu: B. Cywiński, *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa 1994, t. II.

od katolików i przedstawicieli innych wspólnot chrześcijańskich odważnego, często męczeńskiego świadectwa o Jezusie Chrystusie.²⁵

Rok 1978 to rok wyboru polskiego kardynała Karola Wojtyły, przedstawiciela Kościoła środkowo-wschodniej Europy, na papieża. W następnych latach system komunistyczny chylił się coraz bardziej ku upadkowi. Przełom i likwidację dwubiegunowości Europy (i szerzej – dwubiegunowego podziału świata) nazaczyły lata 1989–1991. Wraz z procesami społeczno-politycznymi, które wówczas miały miejsce, zaistniały warunki do rozpoczęcia integracji państw wschodnio- i zachodnioeuropejskich²⁶.

Owa integracja nasiliła się w ramach Unii Europejskiej²⁷, która dotąd skupiała wyłącznie państwa Europy Zachodniej. Rozszerzenie Unii na kraje Europy Środkowo-Wschodniej wspomaga i niewątpliwie sprzyja pogłębianiu współpracy na płaszczyźnie politycznej, społecznej, ekonomicznej i kulturowej. W decyzjach unijnych można jednak zauważyć wiele znaków wykorzeniania Europy z jej judeochrześcijańskiej tradycji, przy zachowaniu pozostałych składowych tegoż fundamentu.

Proces modernizacji, jaki aktualnie dokonuje się w państwach europejskich, masowe migracje, a także nacisk na budowanie spójnego systemu ekonomicznego nie zawsze sprzyjają rozwojowi człowieka. W Europie, a szczególnie w jej części środkowo-wschodniej, zwiększa się grupa osób ubogich, a na płaszczyźnie religijnej zauważyć można wzrost indywidualizacji religijności i desakralizacji życia. W nowych warunkach wydaje się, że także ta część naszego kontynentu – wraz z całą Europą – brnie w narastającą niepewność swych fundamentów, próbując zarazem odnajdywać należne sobie miejsce w europejskim domu²⁸.

²⁵ Por. N. Davies, *Europa*. Autor tych syntetycznych dziejów Europy podkreśla dwa kształty życia społeczno-politycznego jak i kościelnego w ówczesnej dwubiegunowej Europie w jednym rozdziale, nazwanym charakterystycznie *Europa „divisa et indivisa”*.

²⁶ Por. M. Libiszowska-Żółtkowska, *Religia i religijność w warunkach globalizacji*, Kraków 2007.

²⁷ Zauważyć trzeba w tym kontekście rok 2003 i traktat ustanawiający Konstytucję dla Wspólnoty Europejskiej.

²⁸ Najważniejsze dane dotyczące socjologicznego ujęcia aktualnych przemian religijności społeczeństwa polskiego odnaleźć można w: J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004.

3. Europa Środkowo-Wschodnia czasów Jana Pawła II i Benedykta XVI

Wybór papieża Polaka, arcybiskupa krakowskiego kardynała Karola Wojtyły, był niezwykle znaczącym faktem dla Europy Środkowo-Wschodniej²⁹. Jego życie było od najwcześniejszych lat wpisane w dzieje tego regionu. Urodził się w czasie, gdy w Europie zaledwie ucichły wystrzały I wojny światowej. W domu rodzinnym przekazano mu miłość do Boga i wspólnoty Kościoła, własnego języka, historii, narodu, a wielokulturowa rzeczywistość jego rodzinnych Wadowic i europejska otwartość Krakowa, w którym przyszło mu, przeżyć wiele dziesięcioleci, ukształtowały fundament osobowości papieża³⁰.

Czas wieku studenckiego i dojrzewania powołania do kapłaństwa to lata, w których trwała II wojna światowa, naznaczona dramatem zniszczenia i śmierci niesionych przez totalitaryzm nazistowski. Okupacyjne piekło nie odebrało K. Wojtyły woli walki. Wybrał on jednak jej kulturowy kształt. Owo zmaganie towarzyszyło mu, pomimo ciężkiej pracy fizycznej, w poznawaniu środowiska robotniczego, w rozwoju zainteresowań, a przede wszystkim w procesie dojrzewania wiary³¹.

Czas wypełniania kapłańskiej i biskupiej posługi K. Wojtyły przypadł na lata panowania innego totalitaryzmu – systemu komunistycznego. Przyszły papież miał wprawdzie okazję poznawać Europę Zachodnią podczas lat studiów, czasu Soboru Watykańskiego II, uczestnictwa w pracach gremiów kościelnych o ponadnarodowym zakresie³². Jednak praktycznie na wszystkich płaszczyznach życia, osobiście i poprzez działalność Kościoła krakowskiego, poznawał panujący system. Stąd, zarówno w pracy akademickiej, którą realizował na KUL-u, jak i w duszpasterstwie dzieci i młodzieży, w duszpasterstwach: akademickim, rodzin i środowisk robotniczych,

²⁹ Por. A. Dulles, *Blask wiary. Wizja teologiczna Jana Pawła II*, Kraków 2003, s. 30.

³⁰ Por. tamże, s. 30–31.

³¹ Por. G. Weigel, *Świadek nadziei*, Kraków 2002, s. 75 nn.

³² Por. A. Dulles, *Blask wiary. Wizja teologiczna Jana Pawła II*, s. 31 nn.

w pracy charytatywnej i dbaniu o wznoszenie na terenie archidiecezji nowych świątyń, zawsze zwracał uwagę na człowieka i jego godność³³.

„Drogą Kościoła jest człowiek”³⁴ – stało się hasłem wręcz programowym pontyfikatu Jana Pawła II³⁵. Zmaganie się o człowieka towarzyszyło papieżowi przez całe jego życie. Konkretna kultura narodowa nie zawężyła jego spojrzenia, ale kierowała w stronę poszanowania praw i wolności każdego człowieka i każdego narodu. Jan Paweł II wkroczył w ten sposób w europejski uniwersalizm, u podstaw którego było chrześcijaństwo. Dlatego nie zaniedbując zmagania o polską narodową suwerenność w starciu najpierw z hitleryzmem, a następnie z imperium sowieckim, które wchłonęło w cześć komunizmu także inne narody, K. Wojtyła wykształcił w sobie wizję Europy jako Europy ducha, rozciągającej się od Uralu po Atlantyk. Ta papieska wizja naszego kontynentu niosła ze sobą otwartość na każdy naród i każdego człowieka. W wizji tej decydujący wymiar posiadało chrześcijaństwo, które zwracało uwagę na duchowo-materialny wymiar ludzkiego życia. Jan Paweł II nie pomijał znaczenia kultury antycznej dla rozumienia człowieka, jednakże w kulturze europejskiej naznaczonej rysem chrześcijańskim znajdował uzasadnienie tak dla osoby ludzkiej, jak i jej praw.

Chrześcijańskie wartości określały jego wezwania wygłaszane podczas pielgrzymek, zwłaszcza do krajów będących jeszcze w okowach totalitaryzmów. Podczas pierwszej pielgrzymki do Polski w 1979 r. papież podkreślał, iż Chrystusa nie można wyłączać z dziejów człowieka w jakimkolwiek miejscu na ziemi, „Bez Chrystusa nie można też zrozumieć dziejów Polski”. Przywołując te słowa kilkadziesiąt lat później, można z tej perspektywy wyraźniej dostrzec papieską wizję Europy duchowej. Głoszenie wolności

³³ Elementy te wybrzmiewają w biografii papieskiej G. Weigela, w odpowiednich częściach pozycji. Por. G. Weigel, *Świadek nadziei*, Kraków 2002. Bardziej historyczne ujęcie relacji pomiędzy Kościołem i państwem w tych czasach w: Z. Pawłowicz, *Kościół i państwo w PRL 1944–1989*, Gdańsk 2004.

³⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, nr 14.

³⁵ Pierwsza encyklika Jana Pawła II *Redemptor hominis* (1979) podkreśla szczególną łączność pomiędzy chrystologią i antropologią. Centralnie zaznaczona w niej jest prawda o ludzkiej godności, która wypływa z darów zarówno stworzenia, jak i odkupienia. O ewoluowaniu papieskiej antropologii w: T. Dola, *Antropologia paschalna Jana Pawła II*, w: K. Kaucha, J. Mastej, *Jana Pawła II inspiracje chrystologiczne*, Lublin–Kielce–Kraków 2006, s. 79–94.

chrześcijańskiej, czynione z niezwykłą determinacją podczas pielgrzymek, wielkich zgromadzeń wiernych i kameralnych spotkań, wyzwało w słuchaczach ogromne pokłady ludzkiej nadziei, przekładające się na zaangażowanie społeczno-polityczne i kulturowe uwidocznione w polskiej „Solidarności”, „praskiej wiosnie” czy obaleniu muru berlińskiego³⁶.

Odzyskana wolność krajów Europy Środkowo-Wschodniej była wielką radością Jana Pawła II, gdyż dotyczyło to także jego ojczyzny. Papież z wielką satysfakcją odnosił się też do budowania na nowo struktur życia społeczno-politycznego państw i narodów Europy Środkowo-Wschodniej³⁷. G. Weigel bardzo trafnie zauważył ten głęboki wymiar papieskiego spojrzenia obecny także w relacjach międzypaństwowych: „Watykańska *Ostpolitik* zmieniła się także 16 października 1978 roku, ponieważ papież Jan Paweł II znał sytuację Kościoła za żelazną kurtyną, jak mógł ją znać tylko mieszkaniec Europy Środkowo-Wschodniej, znający miejscowe języki i kulturę. Jan Paweł II wiedział, że reżimy komunistyczne różniły się zasadniczo od innych reżimów, z czego nie zdawali sobie sprawy watykańscy dyplomaci, którzy wymyślili i wcielali w życie politykę wschodnią Pawła VI. (...) Ten papież poznał wszakże zarówno słabe, jak i mocne strony komunizmu. Wiedział też, że opór przez kulturę może stać się skutecznym antidotum”³⁸.

Po wyborze na Stolicę Piotrową kardynał K. Wojtyła, wywodząc się z części Europy naznaczonej świadectwem tak wielu męczenników nazizmu i komunizmu, czuł się wezwany do upamiętnienia świadectwa tych, którzy oddali życie w okresie prześladowań. Wielu więc z nich kanonizował i beatyfikował. Symboliczną postacią, znaną szeroko na Zachodzie i Wschodzie Europy w dziejach powojennych, była osoba o. Maksymiliana Marii Kolbego, franciszkańskiego męczennika z Auschwitz-Birkenau, który oddał swoje życie za współwięźnia. Jego kanonizacja w 1982 r.

³⁶ Por. W. Szukalski, *Prawo do wolności religijnej a misja Kościoła w świecie współczesnym w nauczaniu Jana Pawła II*, s. 307.

³⁷ Por. K. Kaucha, *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*, s. 197 nn.

³⁸ G. Weigel, *Świadek nadziei*, s. 377.

otworzyła niejako teologię świadectwa pisaną życiem wyznawców i męczenników dziejów najnowszych. Stało się to szczególnym rysem pontyfikatu Jana Pawła II. Zdaniem papieża, siłą męczenników wobec ucisku, którego doznali, była wiara w Jezusa Chrystusa oraz wierność Kościołowi i jego nauczaniu. Wielokrotnie występowali oni bowiem w obronie przekonań religijnych głoszonych przez Kościół, sprzeciwiając się otwarciu nowym pogańskim ideom³⁹.

Obecnie, co istotne, zaakcentuje się najważniejsze elementy argumentacji teologicznofundamentalnej, która legła u podstaw wspomnianych działań Jana Pawła II. Przemówienia i homilie z okazji uroczystości ogłoszenia nowych błogosławionych i świętych stanowiły tylko jej dostosowanie do konkretnego czasu, regionu, sytuacji, osoby (grupy osób). Najbardziej znaczące ślady papieskich intencji odnajdziemy niewątpliwie w dokumentach przygotowujących Kościół do obchodzenia dwutysiąclecia chrześcijaństwa.

W liście apostolskim *Tertio millennio adveniente* (TMA) z 1994 r. odnajdziemy jeden z wyrazistych śladów odniesienia do XX-wiecznych świadków wiary: „Są to często męczennicy nieznanymi, jak gdyby «nieznani żołnierze» wielkiej sprawy Bożej. Jeśli to możliwe, ich świadectwa nie powinny zostać zapomniane w Kościele. (...) Trzeba ażeby Kościoły lokalne, uczyniły wszystko dla zachowania pamięci tych, którzy ponieśli męczeństwo”⁴⁰.

Warto też odnieść się do kolejnego dokumentu *Incarnationis misterium* (IM) z 1998 r. Papież akcentuje, że „Kościół wszędzie na ziemi musi pozostać zakorzeniony w ich świadectwie i pieczołowicie chronić pamięć o nich”⁴¹.

Powyższe przykłady wskazują na eklezjotwórczą rolę świadectwa, związaną z przekazem depozytu wiary. Współcześni wierzący Kościoła wyraźają z pokoleń, które wydały męczenników czasów totalitarnych. Potrzeba

³⁹ Por. H. Moll, *Męczennicy nazizmu*, w: *Męczennicy XX wieku*, Kolekcja „Communio” 14, s. 236 nn.

⁴⁰ TMA, 37. Papież zachęca więc Kościół do uzupełnienia martyrologium w perspektywie nowego tysiąclecia, ale czyni to, odwołując się do świętości tych świadków, którzy Chrystusową prawdą żyli w czasach aktualnych. Padają też słowa dotyczące zauważenia świętości małżonków, jako zachętę dla innych małżonków chrześcijańskich.

⁴¹ IM, 13.

zatem upamiętnienia świadków wiary i podjęcia ich przekazu przez własne życie zanurzone w Ewangelii.

Troska o zakorzenie całej Europy w niepodzielnym chrześcijaństwie stała u podstaw odnajdywania źródeł tej jedności nie tylko w bliskiej, ale i odległej przeszłości. Dlatego też papież Jan Paweł II nawiązał do dwóch wielkich świętych głoszących Ewangelię pośród Słowian: Cyryla i Metodego. W konsekwentnym odwoływaniu się do wielkich postaci Europy ducha papież ogłosił ich w 1980 r. – obok św. Benedykta – współpatronami Europy. Pięć lat później poświęcił im encyklikę *Slavorum Apostoli*.

Ważnym dla Europy Środkowo-Wschodniej było też zauważenie i zaakcentowanie przez papieża świadectwa tych wiernych, którzy ponieśli wielkie ofiary dla wyznawania swojej jedności ze Stolicą Piotrową – wiernych Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego. Papież wybrał szczególny moment, aby zauważyć ich obecność pośród świadectwa Kościoła. Był nim jubileusz tysiąclecia chrztu Rusi Kijowskiej w 1988 r. Z racji skomplikowanych relacji ekumenicznych i trudności na gruncie wolności religijnej Kościoła Ukraińskiego nie było to zadanie łatwe do przeprowadzenia. Jan Paweł II podkreślił także ekumeniczny charakter tej rocznicy, kierując podziękowania ku rosyjskiemu prawosławiu, które przejęło część chrześcijańskiego dziedzictwa Rusi Kijowskiej⁴².

Innym niezwykle ważnym wydarzeniem dla środkowo-wschodniej części kontynentu była kanonizacja w 1998 r. s. Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein), filozofki, teologa, karmelitanki niemieckiej pochodzenia żydowskiego. Uznanie jej za jedną z patronek Europy, które dokonało się w 1999 r., dopełniło szczególnej teologii świadectwa wielkich świętych przed jubileuszem dwutysiąclecia chrześcijaństwa⁴³.

Skomplikowane problemy ekumeniczne czy polityczne nie były jedynym źródłem niepokojów papieża odnośnie do sytuacji Kościołów Europy

⁴² Z rocznicą tą związane były dwa dokumenty: list apostolski *Euntes in mundum*, w którym papież dziękował Bogu za dar chrztu na Rusi Kijowskiej i dokument *Magnum Baptismi donum*, adresowany do katolików Ukrainy na czele z kard. M. Lubacziwskim.

⁴³ W wymienionych obchodach papież w praktyce głosił swoje sformułowanie o przywróceniu „drugiego płuca” w Europie i o Europie „dwóch płuc” – a także o Kościele Wschodu i Zachodu w tym kontekście.

Środkowo-Wschodniej. Jan Paweł II zauważał także nowe trudności, które pojawiały się wraz z odzyskaną wolnością w państwach dawnego bloku wschodniego. Stanowiły one – i często nadal stanowią – podstawowe wezwanie dla Kościołów lokalnych: „Czyż nie można powiedzieć, że po upadku jednego muru, tego widzialnego, jeszcze bardziej odsłonił się inny mur, niewidzialny, który nadal dzieli nasz kontynent – mur, który przebiega przez ludzkie serca? Jest on zbudowany z lęku i agresji, z braku zrozumienia dla ludzi o innym pochodzeniu i innym kolorze skóry, przekonaniach religijnych, jest on zbudowany z egoizmu politycznego i gospodarczego oraz z osłabienia wrażliwości na wartość życia ludzkiego i godność każdego człowieka. Nawet niewątpliwe osiągnięcia ostatniego okresu na polu gospodarczym, politycznym, społecznym nie przesłaniają istnienia tego muru. Jego cień kładzie się na całej Europie. Do prawdziwego zjednoczenia kontynentu europejskiego droga jeszcze jest daleka. Nie będzie jedności Europy, dopóki nie będzie ona wspólnotą ducha. Ten najgłębszy fundament jedności przyniosło Europie i przez wieki go umacniało chrześcijaństwo ze swoją Ewangelią, ze swoim rozumieniem człowieka i wkładem w rozwój dziejów ludów i narodów. Nie jest to zawłaszczanie historii. Jest bowiem historia Europy jakby wielką rzeką, do której wpadają rozliczne dopływy i strumienie, a różnorodność tworzących ją tradycji i kultur jest jej wielkim bogactwem. Zrąb tożsamości europejskiej jest zbudowany na chrześcijaństwie. A obecny brak jej duchowej jedności wynika głównie z kryzysu tej właśnie chrześcijańskiej samoświadomości”⁴⁴.

Podjęte badania nad tekstami dwóch specjalnych zgromadzeń Synodu Biskupów, poświęconych misji Kościoła w Europie (obradujących w 1991 i 1999 r.), wykazały skupienie ojców synodalnych wokół perspektyw: chrystopologicznej, redempcyjnej i sperancyjnej. Zwłaszcza ostatni synod, z tematem *Jezus Chrystus żyjący w swoim Kościele źródłem nadziei dla Europy*, związał chrześcijaństwo niezwykle mocno z kontynentem europejskim, widząc w Kościele czynnik odnowy i źródło nadziei, którym jest aktualne zawsze orędzie Ewangelii Chrystusa, jedyne Odkupiciela człowieka.

⁴⁴ 6. podróż apostołska do Polski, Gniezno, 3.06.1997, *Homilia podczas Mszy św. z okazji 1000-lecia śmierci św. Wojciecha*.

Takie wymiary zauważa i podkreśla w swoim studium także K. Kaucha: „Analizując papieskie wypowiedzi, zwłaszcza z okresu przygotowań do Roku Jubileuszowego 2000, obchodów przełomu tysiącleci i pierwszych lat XXI wieku, można zauważyć, że w jego oczach Kościół miał za zadanie przygotować się i wprowadzić Europę w nowe tysiąclecie, którego nadejście wzbudzało wiele różnorodnych lęków. Jeśli oddziaływanie Eklezji okazało się pomocne w odważnym przeżyciu tej cezury dziejów, co było z pewnością także wielką zasługą Jana Pawła II, to można zadać pytanie: czy nie uwyraźnił się aspekt wiarygodności Kościoła wyrażający się tym, że jest on w dziejach źródłem trwałej nadziei, źródłem, do którego Europa sięgała zwłaszcza wtedy, gdy popadała w beznadziejność i rozpacz? W świetle nauczania Papieża odpowiedź jest pozytywna”⁴⁵.

Zaakcentowana obecnie perspektywa kieruje uwagę na papieską wizję przyszłości zjednoczonej Europy, opartą nie tylko na współpracy ekonomicznej i technicznej, ale przede wszystkim na jedności duchowej. Papież Jan Paweł II wyraził to w słowach: „Braterska współpraca w tej dziedzinie jest szczególnie potrzebna w okresie, który obecnie przeżywamy, gdy dokonuje się nowa faza procesu integracji Europy oraz jej głęboka ewolucja w kierunku społeczności wieloetnicznej i wielokulturowej. Dlatego razem z wami, czcigodni bracia, słowami Orędzia końcowego Synodu wyrażam nadzieję, że Europa, przyjmując postawę twórczej wierności swojej tradycji humanistycznej i chrześcijańskiej, będzie umiała zagwarantować prymat wartości etycznych i duchowych. Ta nadzieja rodzi się z «głębokiego przekonania, że nie uda się zapewnić Europie prawdziwej i owocnej jedności, jeśli nie zostanie ona oparta na jej fundamentach duchowych»”⁴⁶.

To świadectwo stało się ważnym także dla Europy Zachodniej, która zapomina często o swoich chrześcijańskich korzeniach, pomimo panującej zewnętrznie wolności religijnej. Stąd podczas spotkania episkopatów całej Europy i synodzie jej poświęconym wybrzmiały także słowa: „Stara

⁴⁵ K. Kaucha, *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*, s. 39.

⁴⁶ *Homilia Ojca Świętego na zakończenie Zgromadzenia Synodu Biskupów poświęconego Europie*, 23.10.1999.

Europa, która pragnie się stać rodziną narodów, wydaje się ziemią bezwodną. Kontynent próbuje zapomnieć o orędziu, które dotarło tu już w pierwszych wiekach nowej ery. W wielu krajach środkowej i wschodniej Europy przez ponad pięćdziesiąt lat głoszenie Ewangelii było zakazane. Pod panowaniem dyktatorskich, ateistycznych reżimów zgasło światło w tabernakulach. Kościoły stały się zabytkami dawno zamierzchłych czasów. Dziś jednak możemy się przekonać, że reżimy te przeminęły, a odwieczne źródła nie wyschły, lecz zachowały całą swoją świeżość: Pismo Święte jako niewyczerpany źródło prawdy; sakramenty Kościoła, w których Chrystus obdarza nas mocą swojej obecności; modlitwa, dzięki której dusza może oddychać świeżym tlenem łaski Bożej⁷⁴⁷.

W jednoczącej się Europie papież widzi rolę chrześcijan całego kontynentu w obronie poszanowania wolności i godności każdego człowieka, ludzkiego życia, rodziny, pracy. Europa pilnie potrzebuje spotkania z Bogiem, który kocha ludzi i jest obecny zawsze, gdy człowiek staje w obliczu prób i trudności. Aby to spotkanie nastąpiło, wierzący muszą być gotowi świadczyć życiem o swojej wierze. Dzięki temu będą powstawać dojrzałe wspólnoty kościelne, pragnące prowadzić nową ewangelizację wszelkimi środkami i właściwie do tego przygotowane⁴⁸.

Następca papieża Jana Pawła II i jego bliski współpracownik – Benedykt XVI – widział ogrom problemów, jakie należy rozwiązać wraz z odzyskiwaną wolnością poszczególnych rejonów Europy i rozpoczętymi procesami zjednoczeniowymi kontynentu⁴⁹. Zauważał to z innej, zachodnioeuropejskiej perspektywy, co wyraził słowami wstępu do *Wprowadzenia w chrześcijaństwo*: „1989 rok nie przyniósł nowych odpowiedzi, raczej tylko pogłębił poczucie bezradności i stał się pożywką dla sceptycznego stosunku do wielkich ideałów. Ale coś się jednak wydarzyło. Religia na powrót okazała się nowoczesnym zjawiskiem. Już nie oczekuje się jej zniknięcia,

⁴⁷ Homilia Ojca Świętego na rozpoczęcie Zgromadzenia Synodu Biskupów poświęconego Europie, 1.10.1999.

⁴⁸ Przemówienie Jana Pawła II do uczestników sympozjum zorganizowanego przez Radę Konferencji Episkopatów Europy, 25.04.2002.

⁴⁹ Por. G. Weigel, *Boży wybór*, Kraków 2006.

wręcz przeciwnie – religia krzewi się w rozmaitych nowych formach. W warunkach dominującej samotności świata bez Boga, jego wewnętrznego znudzenia ludzie znów zaczęli szukać mistyki, wszelkiego kontaktu ze sferą boskości. (...) Wiara ukazuje jako forma życia, której każdy może doświadczyć, jako radość wędrówki i uczestnictwa w tajemnicy owego zakwasu, który od wewnątrz wszystko przenika i odnawia”⁵⁰.

Szczególnie dobrze papież poznał wyzwania, jakie jawią się przed całym Kościołem w aktualnym świecie, w tym także przed Europą trwającą w zjednoczeniowych procesach: „Bardziej niż w przeszłości wiara staje w obliczu szeregu pytań, wynikających ze zmiany mentalności, która zwłaszcza w obecnych czasach zawęża zakres tego, co racjonalnie pewne, do osiągnięć naukowych i technologicznych. Jednakże Kościół nigdy nie bał się dowodzić, że nie może być konfliktu między wiarą a prawdziwą nauką, ponieważ obie, choć różnymi drogami, dążą do prawdy”⁵¹.

W innym miejscu tego samego tekstu odnajdziemy słowa: „«Wyznawanie ustami» wskazuje z kolei, że konsekwencją wiary jest dawanie świadectwa i zaangażowanie. Chrześcijanin nigdy nie może uważać, że wiara jest sprawą prywatną. Wiara jest decyzją o tym, że jest się z Panem, żyje się z Nim. To «bycie z Nim» prowadzi do zrozumienia powodów, dla których się wierzy. Wiara, właśnie dlatego, że jest aktem wolności, wymaga również odpowiedzialności społecznej za to, w co się wierzy. Kościół w dniu Pięćdziesiątnicy ukazuje z całą oczywistością ów publiczny wymiar wiary i głoszenia jej bez lęku każdej osobie. To dar Ducha Świętego, który uzdalnia do misji i umacnia nasze świadectwo, czyniąc je szczerym i odważnym”⁵².

⁵⁰ J. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 2012, s. 13–14.

⁵¹ Benedykt XVI, *List apostolski „Porta fidei”*, nr 12. Papież Benedykt XVI odnosi się w cytowanym tekście w przypisie 22 do encykliki *Fides et ratio* Jana Pawła II.

⁵² Benedykt XVI, *List apostolski „Porta fidei”*, nr 10.

Kilka uwag końcowych

Podsumowując rozważania na temat aktualnej apologii Kościoła w Europie Środkowo-Wschodniej – i zarazem Kościoła Powszechnego, obecnego w każdej lokalnej wspólnotie – należy szczególnie podkreślić prymat Jezusa Chrystusa i Jego obecności pośród wspólnoty wierzących mocą Ducha Świętego. We właściwej perspektywie będziemy wtedy spoglądali na świadectwo chrześcijan świeckich i duchownych w Europie Środkowo-Wschodniej, dostrzegając przede wszystkim teologiczny i duchowy wymiar tego świadectwa. Każde chrześcijańskie świadectwo, w jakimkolwiek punkcie ziemskiego globu – zarówno w czasach totalitarnych, związanych często z męczeństwem, jak i w czasach aktualnych, bardziej spokojnych w tym regionie Europy – wymaga od chrześcijan obrony i opowiedzenia się po stronie Jezusa Chrystusa, Ewangelii i Kościoła.

Uniwersalizm apologijnego przesłania Kościoła w Europie Środkowo-Wschodniej można wyrazić w „trzech prymatach”: osoby przed rzeczą, sprawiedliwości przed konsumpcją i wychowania przed techniką. Prymat osoby przed rzeczą znajduje swoje zakorzenienie w uprzednim fundamentalnym ukierunkowaniu każdego chrześcijanina na osobę Jezusa Chrystusa, „który nam w wierze przewodzi i ją wydoskonala” (Hbr 12, 2). W związku z tym cała wspólnota chrześcijańska wezwana jest do opowiadania się po stronie życia na każdym etapie jego trwania, do obrony rodziny, małżeństwa, godności człowieka i prawa osoby ludzkiej do rozwoju.

Kolejnym prymatem (w łączności z poprzednimi), jaki należy przyjąć w apologijnej misji Kościoła, jest sprawiedliwość. Jej głoszenie konieczne jest wśród obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej, ponieważ wzrost kontaktów z Europą Zachodnią doprowadził do naśladowania konsumpcyjnego stylu życia także w środkowo-wschodnim regionie kontynentu. Kościół nie może zapominać w swoim przepowiadaniu i życiu o przeżywaniu podmiotowości przez każdego człowieka. Porządek sprawiedliwości znajduje przełożenie także na relacje społeczne. Szczególnie dotyczy to stosunkowo licznej grupy obywateli państw tego regionu, którzy przez dziesięciolecia zatrudnieni byli w wielkich zakładach przemysłowych, a na skutek przemian ekonomicznych zasilili szeregi osób bezrobotnych, marginalizowanych w społeczności. Ta grupa osób stanowi wyzwanie

zarówno dla państw narodowych, jak i dla miłosierdzia chrześcijańskiego Kościołów lokalnych.

Wśród ważnych działań apologetycznych Kościoła jawi się prymat wychowania młodego pokolenia. Dotyczy to zarówno sfery wartości, jak i kształtowania kultury sprzyjającej rozwojowi osoby ludzkiej. Wezwanie to wymuszone jest niezwykle szybkim postępem w zakresie techniczno-medialnym. Troska o pełny rozwój kulturowy człowieka – zwłaszcza młodego – staje przed Kościołem jako konieczność ukształtowania w człowieku horyzontu wartości.

W świetle powyższych uwag nagłący staje się apel o współdziałanie w dialogu ekumenicznym. Dialog ten należy rozumieć także w wymiarze o wiele szerszym, jako budowanie jedności ze wszystkimi ludźmi dobrej woli.

Stała troska o wiarygodność Kościoła, jego relacje ze współczesnym światem na płaszczyznach, które wcześniej zostały zarysowane, winna opierać się na schemacie: hermeneutyka, świadectwo, apologia⁵³. Kościół natomiast jest w swej istocie powołany, by ciągle pogłębiać świadomość swej wyjątkowej tożsamości – jest on bowiem miejscem żywej obecności Chrystusa i Jego zbawczego działania, nie zaś rzeczywistością czysto socjologiczną⁵⁴.

⁵³ Por. H. Waldenfels, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, Katowice 1993, s. 69 nn.

⁵⁴ Por. K. Kaucha, *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*, s. 278.

S u m m a r y

**Apology of The Church in modern Eastern and Central Europe.
An outline of problematic aspects**

The starting point of the article is expressed in the statement, that apology of the Church exhibits a close dependence on a local dimension. The three aspects of the Church are set in the background of the thesis: universal, local and of the actually gathering community. The identity of the faith, as well as the one of the Church, demands unceasing apology, clarification and dialog. This apologetic dimension characterized the Church also in 20th century, in the mid-eastern part of European Continent, during totalitarian persecutions by Hitler's Nazism and Stalin's communism. The Catholic answer has acquired a shape of radical Christian witness. Apologetic dimension of the Church was highly participated by the Blessed Pope John Paul II, who by His parentage, life and ecclesiastic experience was deeply bound to this part of Europe. These circumstances found their reflection in teaching of the "Slavic Pope" and his activity on the field of beatifications and canonizations, concerned about continual discovery of European spiritual foundation. This task was taken on by the Pope Benedict XVI and is also an unceasing challenge for every local community of the Church in context of socio-political transformations and emerging European unity within the European Union structures. As we recall the times of crisis – wars, "Solidarity", "Prague Spring", fall of the Berlin Wall – in these moments the Church was and is discovered as the medium of hope – says the author. This effects with necessity of quest for roots of Europe – those Christian, as well as those Jewish. Giving the witness to this hope is the constant portraying and imitating of the Gospel of Jesus Christ in lives of the Church members.

KEYWORDS: *beatification, Benedict XVI, Berlin Wall, canonization, communism, Europe (Central, Eastern), European Union, hope, Incarnationis Mysterium, John Paul II, Judaism, martyrdom, Nazism, Novo Milleniu Ineunte, Prague Spring, Slavorum Apostoli, Solidarity, Tertio Millenio Adveniente, transformation (socio-political), witness, World War II*

Transl. by Rev. Filip Krauze

Bibliografia

- Benedykt XVI, *List apostolski „Porta fidei”*.
Church – State Relations in Central and Eastern Europe, red. I. Borowik, Kraków 1999.
- Cywiński B., *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa 1994.
- Davies N., *Europa*, Kraków 2006.
- Dulles A., *Blask wiary. Wizja teologiczna Jana Pawła II*, Kraków 2003.
- Encyklopedia Katolicka*, Lublin 1995.
- Encyklopedia PWN Religia*, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2001.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*.
- Kaucha K., *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*, Lublin 2008.
- Kaucha K., Mastej J., *Jana Pawła II inspiracje chrystologiczne*, Lublin–Kielce–Kraków 2006.
- Libiszowska-Żółtkowska M., *Religia i religijność w warunkach globalizacji*, Kraków 2007.
- Lobkowicz N., *Czas kryzysu, czas przełomu*, Kraków 1996.
- Mariański J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004.
- Męczennicy XX wieku*, red. L. Balter, Kolekcja „Communio” 14, Ołtarzew 2001.
- Męczeństwo. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. Sz. Drzyżdzyk, Kraków 2012.
- New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*, red. I. Borowik, G. Babiński, Kraków 1997.
- Pawłowicz Z., *Kościół i państwo w PRL 1944–1989*, Gdańsk 2004.
- Perspektywy teologii po Auschwitz*, red. M. Desaelers, Kraków–Oświęcim–Lublin 2010.
- Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 2012.
- Szukalski W., *Prawo do wolności religijnej a misja Kościoła w świecie współczesnym w nauczaniu Jana Pawła II*, Poznań 2010.
- Świadectwo Kościoła Katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-wschodniej KUL II – 15 sierpnia 1991*, red. J. Nagórny, Lublin 1994.
- The Future of Religion. East and West*, red. I. Borowik, P. Jabłoński, Kraków 1997.
- Waldenfels H., *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, Katowice 1993.
- Weigel G., *Boży wybór*, Kraków 2006.
- Weigel G., *Świadek nadziei*, Kraków 2002.